

Életrajzi töredékek egy majdnem teljes életről

LUKÁCS GYÖRGY: CURRICULUM VITAE

Ha a párkák tovább fonták volna még az idős mester életének fonalát, vagy legalább Atroposz valamivel később metszi el azt, akkor Lukács nemcsak Ontológiáját dolgozhatta volna át radikálisan és Esztétikáját fejezhette volna be, illetve tervezett Etikáját írhatta volna meg, de a *Megélt gondolkodás* sem maradt volna csupán egy sokat ígérő életrajzi vázlat, hanem olyan intellektuális önéletrírássá érlelődhetett volna, amely műfajilag valahol Augustinus *Val-lomásai* és Russell *Filozófiai fejlődésem* című gondolkodói önarcképe között helyezkedne el. Ha azonban valakinek úgy alakul az élete sora, hogy „tulajdonképpeni életművét” hetvenesztendős korában kezdheti el végleges formába önteni, annak — annyi felhalmozódott gondolat és élettapasztalat birtokában — nyilván nagyon kevés az a másfél évtized, amit a sors és a betegség még meghagyott számára. Így a *Megélt gondolkodás* című vázlat — a történetek miatt — alapvető fontosságú dokumentummá lépett elő: vázlat volta ellenére sem csupán alkalmassá, de méltóvá is arra, hogy egy életrajzi témájú válogatás élére kerüljön, s ezzel intonálja és keretbe foglalja azokat a kisebb írásokat és nagyobb művekből vett részleteket, amelyek Lukács életútjának, szellemi fejlődésének legjellemzőbb dokumentumai és reflexiói. Ezeket foglalja össze és teszi könnyen hozzáférhetővé az Ambrus János szerkesztette *Curriculum vitae*, amely tematikailag rokon az *Utam Marxhoz* című válogatással, illetve a *Lukács György élete képekben és dokumentumokban* című összeállítással. Míg az utóbbi Lukács életének eseményeit, a személyiségére közvetlenül jellemző biográfiát adja, és így egy szűkebb értelemben vett „curriculum vitae”, addig az előbbi „belső” életének állomásait követi nyomon, s az úgy egy történelmi személyiség formálódó arcképe, inkább afféle „curriculum studiorum”. Az Ambrus-féle válogatás az előbbi két megközelítés együttes alkalmazásának eredménye: a mindennapi életét élő és az emberi gondolkodás ügyét szolgáló Lukács önarcképének egyszerre két képsíkbeli lenyomata; egyszerre olyan összetett, markáns és hatásos is, mint egy kubista-szürrealista Picasso-kép. Részben éppen ez a komplementer kettősség járul hozzá egyrészt a mozaikszerűség feloldásához, másrészt az önjellemzésekből összeálló portré objektívebbé tételéhez, bár ez utóbbihoz az is hozzájárul, hogy helyet kapnak a válogatásban egyéb jellegű dokumentumok is: Lukács Györgyné néhány önéletrajz-részlete, Gábor Andor Lukács biobibliográfiája, a Blum-tézisek 1956-os vitájának jegyzőkönyvrészlete és más ehhez hasonlók.

A válogatás szinte a teljes heterogenitásig menően sokműfajú: a különböző korszakokban íródott önéletrajzoktól kezdve a naplórészleteken, önkritikákon, előszókon és utószókon át a vitacikkkegig, alkalmi hozzászólásokig és ünnepi beszédekig nagyon különféle írásokon át mutat be egy-egy vonást a sokoldalú Lukács szellemi portréjából. A kép modelljének sokarcúsága, változékonysága követeli meg, hogy a legkülönfélébb módon közelítsen hozzá az, aki utólag már csak a dokumentumokból, bár a leginkább önvallomásszerű dokumentumokból tudja csak őt „személyesen” megismerni. A kötet talán egyetlen hiányossága éppen az, hogy a Lukácsal készült interjúkból — amelyekben pedig még a hangvétel is a legszemélyesebb — nem közöl részleteket. Reméljük, egyszer talán ezek is megjelennek nálunk; addig az érdeklődők arra az ötrészes sorozatra vannak utalva, amelyet az Új Symposion közölt 1981-ben, Eörsi István és Vezér Erzsébet vele folytatott beszélgetéseiből.

Az ilyenformán együvé került anyagokból nagyon egyértelműen kiolvasható Lukács életútjának két legnagyobb problémája: marxistává fejlődése és az ideológusi létformába való kényszerülése.

Az elsőről, Marxhoz és Leninhez vezető útjáról, a marxizmus újragondolására tett kísérleteiről nagyon világosan kitűnik, hogy nem az esetlegességek csábították vagy kényszerítették

erre az útra; tudatosan vállalta és soha nem érezte kényszerpályának. A polgári életforma fiatalon átélt válsága indította egy osztálya számára egyáltalán nem tipikus út keresésére, és évtizedeken át vívódott, míg végre valóban meg is találta. Nem ment nála végbe hirtelen a nagy világnézeti fordulat, s főleg nem „látványosan” hajtotta azt végre vagy akarta látszólagos ártatlansággal később elfeledtetni — mint egyik-másik kritikusa gondolta. *Leszámolás a múlttal* című vitacikkének — amelyben saját esete inkább csak példája a történelmi személyiségek haladásához igazodó átalakulásának — épp az adja legfőbb értékét, hogy tudományos és politikai fordulatát nagyon is objektív módon igyekszik megragadni: „A múlttal, a múlt tévedéseivel, hibáival és bűneivel való kiméretlen leszámolás a nemzeti lét, a nemzeti megújhodás múlhatatlan előfeltétele. De ezt csak az olyan emberek tudják véghezvinni, akik *a társadalmi igazságokat saját életükre is merik vonatkoztatni.*”

Marxhoz vezető útja bizonyos fokig Marx életútjának megismétlése is, illetve analóg más polgáriból marxistává fejlődő gondolkodó pályájával, mint amilyen a származását tekintve is nagypolgár kortárs Antonio Banfié Olaszországban. Az életrajzi események annyiban érdekesek és jelentősek ebből a szempontból, hogy segítenek feltárni: a marxizmus útján megtett lépések sikeressége mennyire a dokumentált eseményekből következik (például a származás egyrészt a polgári életformától taszító, de másrészt szellemileg jól felkészítő volta), illetve mennyire következményei azok már egy a marxizmus szolgálatát tudatosan vállaló életvitelnek (letelepedés a Szovjetunióban, *Az ész trónfosztásának* megírása stb.). A biografikus szintű megközelítés sem hagy kétséget afelől, hogy Lukács marxizmusa, különösen annak sokszor szóvá tett korábbi, húszas-harmincas évekbeli érettségi foka a kor bizonytalanságainak lecsapódása is, amelyeket Lukács nemcsak átélt, hanem át is gondolt, s „megélt gondolkodás”-ként fogalmazott életműve egy-egy fejezetévé.

Ezzel függ össze Lukács életének másik nagy problémája: „csak ideológus” lett belőle. Szinte alapító tagja volt a magyar kommunista pártnak, népbiztosa az első magyar proletárforradalomnak, de vezető teoretikusává nem lehetett; és noha volt katedrája — a marxista katedrafilozófus szerepét nem vállalta. A párttag gyakorlati munkáját az elmélet területén végezte: többnyire olyan teoretikus feladatok megoldásába kezdett, amelyeknek a munkásmozgalom és a szocializmus stratégiája szempontjából mindig megvolt a maguk relevanciája. A *Történelem és osztálytudat* tanulmányait — bár csak egy részük készült a forradalom előtt — egy újabb forradalmi hullám reményében tette közzé; *A fiatal Hegelt* — az analógiák nyelvén szólva — egy konszolidálódó új társadalmi rend, az akkor még csak egy országban épülő szocializmus védelmében írta; *Az ész trónfosztásával* a fasizmus feltámadását próbálta a maga módján akadályozni és így tovább. Ezek azonban csak követték a „nagy” politikát, de nem szabták meg. Sztálin és Zsdánov kortársaként kénytelen volt beérni azzal, hogy — formálisan hivatkozva rájuk — kisebb elméleti írásokat és történelmi témájú könyveket tehetett közzé. Itthon pedig, mint a magyar pártban egykor rosszul állást foglaló tagnak, csak a második Nagy Imre-kormányban kínáltak fel miniszteri tárcát. Elméleti munkássága nagyon sokszor csak éles viták tárgya és ürügye volt. Jól látta, és kénytelen volt elfogadni ezt a situációt: „A *Blum-tézisek* után nem voltam többé vezető politikus. Ideológussá lettem, de akkori meggyőződésem szerint ezt a szerepet csak mint pártideológus tölthettem be (persze sem a felszabadulás előtt, sem azután nem voltam soha vezető funkcionárius). A Rudas-vita meggyőzött arról, hogy erről is le kell mondanom, és azóta kizárólag mint saját nevemben beszélő ideológus igyekszem a kommunizmus ügyét szolgálni.” Ez alighanem elméleti látásmódjában is akadályozta, inspiráló hatása is nagyon vegyes lehetett, s csak szívósságának és a tétovázó párkáknak köszönhetette, hogy mégis létrejöhetett életművének olyan része, a legalább megkezdett és eltervezett szintézisek sora, amelyek legtovább fenntartják nevét.

Hiába volt előtte ismerős a „bejárni való” utak térképe, számára ezek az utak — teljes hosszúságukban — nem váltak „bejárhatókká”. Talán csak az élete utolsó percéig végzett munka nagy irama nem engedte, hogy panaszkodjék arról, milyen „félbe-szerbe” maradt életművet hagy majd maga után.

Ez a csak majdnem teljes élet így is imponáló, a lekerekítetlenül, sőt feltűnően befejezetlenül maradt életmű így is inspiráló, sőt kihívó. A csak részben leírt gondolatok a ki nem fejtettek rekonstruálására, illetve továbbgondolásra várnak. De hogyan gondolhatjuk tovább azokat a gondolatokat, amelyeket nem volt alkalmunk őhozzá hasonlóan „megélni”? (*Magvető.*)

KAPOSI MÁRTON

Toró Tibor: Kvantumfizika, művészet, filozófia

Molnár Gusztáv szerkesztői szemét és filozófusi ízlését igencsak dicséri, hogy a Kriterion új sorozatában az első kötetek közt jelentette meg Toró Tibor tanulmányait. Hiszen századunk legizgalmasabb írásaihoz tartoznak egy-egy nagy fizikus közérthetőség igényével megfogalmazott gondolatai. A fizika mélységeiben lezajló hatalmas forradalom ugyanis az egész tudományt, az egész technikát, az egész életet átalakította; ámde ezt a visszafordíthatatlan átalakulást egyáltalán nem követte a gondolkodás — se a „filozófiai” se a „köznapis” gondolkodás — adekvát alkalmazkodása. Századunk filozófiájára — a csúcsein legalábbis — óhatatlanul hatott ugyan a kor fizikája (gondoljunk csak Popper vagy Lakatos intenzív kvantumorientáltságára), de arról egyáltalán nem beszélhetünk, hogy a fizika nagy forradalma olyasféleképpen formálta-újjaalakította volna a gondolkodás egészét, mint valamikor az újkor hajnalán. Pedig az Einstein, Planck, Bohr, Heisenberg, Schrödinger, Dirac nevével jelezhető nagy változás semmivel sem kisebb a Galilei, Kepler, Hygens, Newton, Leibniz által elindítottnál. Minél magosabbra és mélyebbre hágunk a „kvantumlétrán”, annál nyilvánvalóbb, hogy a fizika fejlődése az egész világgépet megváltoztatta. S mi ebben a megdöbbentően új világban a régi — és már régen nem érvényes — gondolkozási és viselkedési sztereotípiák szerint élünk, ostoba struccmadarakként dugdosva fejünket a háborúktól és hőzöngésektől hangos világsivatag mind forróbb homokjába.

Toró Tibor tanulmányai szelíden de határozottan biztatnak, hogy emeljük csak fel a fejünket és nézzünk jól körül.

Az első írás a Bohr-féle komplementaritáselv és a Heisenberg-féle határozatlansági összefüggések szemszögéből elemzi a modern irodalom néhány jelenségét, de nem elégszik meg meglepő analógiák felsorolásával, hanem arra a közös megfogalmazásra mutat reá — Lucian Blaga „transzfigurált antinómiái”-ban —, melynek alapján a kvantummechanika filozófiája csakúgy értelmezhető, mint a modern művészeté. Nem csupán komplikált és nehezen érthető dolgokat mond tehát el egyszerűen és világosan, hanem alapokat keres korunk egész kultúrájának egyetemes és racionális értelmezhetőségére. S a hangsúly itt — újból Blaga nyomán — egyformán illeti az „egyetemes” és a „racionális” jelzőt. Mindkettő kulcsfogalom Toró Tibor tudományfilozófiájában. Érthető, hogy azokhoz a jelenségekhez és azokhoz az alkotókhoz vonzódik, akiknél ugyanezt találja.

Így jut a könyvben központi hely Dirac, Heisenberg, Einstein alakjának, illetve a fizika afféle felfogásának, amit az ő nevük szimbolizál, hozzávéve mindenesetre Bohr természetfilo-